

УДК 378.1
Н 40

Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА
orcid.org/0000-0002-9911-9735

АКСІОЛОГІЧНІ ІДЕЇ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917 – 1919)

У статті проаналізовано педагогічну думку доби Визвольних змагань. Доведено, що погляди вітчизняних педагогів (І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга та ін.) мали виразне національне спрямування. Констатовано, що у працях вітчизняних педагогів означеного періоду простежується ідея національної школи, рідної мови, гуманізму, виховання громадянськості, патріотизму, релігійності, моральності. Виокремлено зміст виховання у працях педагогів означеного періоду, який охоплював абсолютні вічні, національні, громадянські, сімейні цінності.

Ключові слова: аксіологічні ідеї, виховання, цінності виховання, виховний ідеал, національна школа, доба Визвольних змагань.

Постановка проблеми. Кожна система виховання має певну мету, яка залежить від низки чинників: рівня розвитку психолого-педагогічної науки, ідеології та соціального замовлення тощо. Процес побудови незалежної Української держави ставить перед педагогікою завдання формувати моральну, національно свідому особистість, патріота своєї Батьківщини, доброго громадянина, фізично досконалу, працелюбну особистість, здатну помічати красу та самостійно творити її.

Для того, щоб виховати патріота своєї Батьківщини, національно свідому особистість, треба створити умови, в яких вона буде почувати себе частиною рідного народу, нації та відчуватиме гордість за те, що народилася в Україні. Безумовно, для цього змалечку потрібно виховати в дитині ті цінності, які допомагатимуть їй, долаючи життєві труднощі, гідно виконувати покладені на неї обов'язки і функції: сина, батька, працівника, споживача, громадянина тощо.

Маємо в історії України цікавий період державної незалежності на початку ХХ ст. Варто повернутися до нього і простежити, які аксіологічні ідеї лягли в основу побудови національної системи освіти для того, щоб сформувати національно свідоме молоде покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском в історію української педагогіки є аналіз ціннісних засад вітчизняної освіти, зокрема праці О. Вишневського, О. Сухомлинської. Будучи переконаним у тому, що виховання – це приєднання до ієрархії вартостей, добровільно обраної, засвоєної і реалізованої шляхом відповідної діяльності [2, 197], О. Вишневський обґрунтував систему цінностей виховання, вказав на місце ідеології у цій системі, а також визначив основні напрями сучасного українського виховання, змістом кожного з яких стали названі цінності. Відтак особливо цінним напрацюванням науковця стала розробка системно-ціннісного підходу до визначення змісту виховання.

О. Сухомлинська [5] звернулася до проблематики цінностей, що превалюють у формуванні особистості. Здійснений науковцем аналіз ціннісних пріоритетів сучасного українського суспільства уможливив дійти важливого висновку: в умовах ціннісного хаосу процес виховання особистості ускладнюється, а тому треба шукати шляхи підвищення ефективності виховного процесу.

Розвиток освіти, виховання і культури в період Визвольних змагань знаходимо у працях Л. Артемової. Так, науковець особливу увагу звернула на становлення вітчизняної системи освіти у період 1917 – 1920 рр. Авторка переконливо доводить, що «у роки УНР було закладено основи нової національної школи...» [1, 279].

Проте проблема формування цінностей особистості в епоху Визвольних змагань, на жаль, вивчена недостатньо. Актуальність проблеми, відсутність її цілісного історико-педагогічного аналізу зумовили вибір теми пропонованої публікації.

Мета, яку ми ставимо перед собою у цій статті, полягає в аналізі вітчизняної педагогічної думки періоду Визвольних змагань та виокремленні аксіологічних ідей, які лягли в її основу.

Педагогічна думка періоду Визвольних змагань – цікава й самобутня. Українські педагоги вперше за багато століть отримали можливість не лише вільно творити концепції національного виховання, але, головне, – втілювати їх у життя. Як зазначила О. Сухомлинська, теоретичною і практичною підвалиною діяльності нової школи стала національна парадигма [6, 3]. У працях вітчизняних педагогів простежується ідея національної школи, рідної мови, гуманізму, виховання громадянськості, патріотизму, релігійності, моральності. Цей період у розвитку вітчизняної освіти та шкільництва пов'язаний з іменами І. Огієнка, С. Русової, С. Сірополка, Я. Чепіги та ін. Варто зазначити, що стрижневою ідеєю їх поглядів була побудова національної школи. Проте вони розширили звичне розуміння національної школи як рідномовної, яка знайомить учнів з рідною історією, культурою, мистецтвом тощо та реалізує завдання формування їх національної самосвідомості. Для С. Русової це – національно-

державна виховна і діяльна школа, для Я. Чепіги – національна трудова і вільна школа, для С. Сірополка – народна школа праці тощо.

Великий духовний потенціал притаманний працям міністра народної освіти і мистецтв часів Директорії (січень – квітень 1918) І. Огієнка. Вченого турбували питання розбудови національної системи освіти, він активно працював над українським правописом, уклав збірку шкільних молитов, у якій натрапляємо «Молитву перед навчанням» [10, 2]. Вона втілює у собі ті цінності, якими, на переконання педагога, повинні оволодіти усі діти і молодь незалежної України: абсолютні вічні, національні та родинні. Він хотів бачити громадян України релігійними людьми, з розвиненим сумлінням, патріотами своєї Батьківщини, добрими синами й доньками батьків, які могли б ними гордитися.

Найважливішими засобами виховання учений вважав рідну мову, культуру, релігію, а інститутами – родину, школу, позашкільні інституції, церкву. Вважаючи рідну мову найважливішою основою, на якій зростає духовно й культурно кожен народ, а також джерелом найбільшого й найглибшого особистого щастя, І. Огієнко послідовно виступав за збереження кожним народом цього безцінного скарбу. На його переконання, саме рідна мова формує найсильніші патріотичні характери. «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації – нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змову свого всебічного розвитку й виявлення» [3, 123].

Червоною ниткою крізь творчість І. Огієнка проходять ідеї залежності самостійності нації від плекання нею рідної мови, найбільш повно викладені у його «Науці про рідномовні обов'язки». «Найсильнішим джерелом вивчення й консервації своєї рідної мови» І. Огієнко вважав рідну школу. Саме на неї він покладав важливе завдання формування патріотів своєї вітчизни, вважаючи, що «тільки рідна школа виховує національно сильні одиниці й морально міцні характери» [3, 130]. Це твердження стосувалося як початкових, так і середніх й вищих шкіл. Педагоги, на думку вченого, повинні самі добре володіти рідною мовою та постійно спонукати дітей до її вивчення. Усе шкільне середовище має вводити дитину у рідномовний світ. Підручники, засоби навчання, позаурочна діяльність – усе повинно формувати у підростаючого покоління бажання знати рідну мову, послуговуватися нею.

Навчання дітей рідної мови є важливим обов'язком батьків. Звертаючись до них, І. Огієнко писав: «виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духових цінностей» [3, 131].

На період УНР припадає плідна діяльність фундаторки суспільного дошкільного виховання на українських землях Софії Русової. Вона очолювала відділ позашкільної освіти і дошкільного виховання (згодом –

департамент дошкільного виховання). Проте її педагогічні інтереси виходили за межі дошкільної освіти. У своїх працях вона торкалася також проблем історії педагогіки, теорії та практики шкільного навчання, питань соціального виховання, позашкільної освіти тощо.

Будучи переконаною, що уклад соціального життя залежить від виховання, наполягала на тому, що воно може і повинно давати дітям та молоді відповідний напрям та підготувати добрих громадян своєї держави. А оскільки життя не стоїть на місці, воно постійно змінюється, «змагаючись до поступу, шукає все нових кращих умов спільного життя людей, то й педагогіка не може зкристалізуватися в тих чи інших постановах, вона йде разом із життям і для кожної епохи складає відповідний напрям і ставить собі трохи інший ідеал» [II, арк. 23].

С. Русова намагалася обґрунтувати виховний ідеал епохи, в яку жила і працювала. Особистість, на думку вченої, повинна насамперед бути морально досконалою, духовно та фізично розвинутою, а також завжди залишатися патріотом своєї Батьківщини: любити свою Вітчизну та націю, бути їм відданою, проте при цьому вона повинна з пошаною ставитися до інших народів, вчитися у них, щоб «ширити чужими придбаннями свою власну національну культуру» [II, арк. 47].

Щоб реалізувати цю мету виховання, особистість повинна засвоїти низку цінностей, зокрема, морально-релігійних, національних, громадянських, родинних, валео-екологічних, транслятором яких мають виступати різні виховні інституції: держава, церква, клуби, кіно, театр тощо. Проте «найкраще кристалізованим до виховання фактором» є школа. Саме вона «мусить дати учням як найкращу підготовку до життя, але до найкращого життя, яке вона знаходить і сучасному стані громадянства; вона мусить внести трохи ідеалізації, щоб молодь була готова до майбутнього, до реалізації того ідеалу, який ще живе лише в серцях найкращих громадян й який школа мусить змагатися реалізувати в своєму внутрішньому житті, бо мертва й непливова та школа, яка обмежує своє виховання лише теоретичними порадами, а не упорядковує учням правдивий осередок соціального життя, з соціальними взаємовідносинами» [III, арк. 8].

Якщо ж говорити про виховання патріотизму, то це може зробити «лише добре організована національна школа» [II, арк. 46], «рідна школа на Україні» [4, 39], яка здатна сприяти розвиткові кращих сторін національної душі, переробляла б на добро поодинокі злі риси й утворювала б справді високо піднесену моральну атмосферу.

Якщо С. Русова схвалювала побудову нової національної за духом і змістом школи, вбачаючи у ній інститут виховання нової людини, то Я. Чепіга критично оцінював можливості школи, особливо у період Гетьманату. Вважаючи ідеалом школи вільну народну самостійну трудову школу із всебічною самодіяльністю в ній педагога, він з жалем конста-

тував: «нема у нас єдиної школи...», «...ідеали держави ніколи не підуть шляхом ідеалів школи», хоча насправді «ідеали держави минучі, ідеали школи постійні» [7, 53 – 54].

Проблематика праць Я. Чепіги періоду початку ХХ ст. торкається проблем національної школи, принципів її функціонування, народної освіти за рубежем, а також обґрунтування засад експериментальної педагогіки. Зупинимось на цінностях (народність, національний характер школи, природовідповідність, свобода діяльності і свобода виховання у ній, реалістичність), які, на думку Я. Чепіги, повинні лежати в основі діяльності школи. Надзвичайно важливим принципом освітньої діяльності, вважав педагог, має стати народність, оскільки виникла необхідність задоволення потреб народу у правдивій освіті. Отримавши усі ознаки народу, школа повинна стати національною, адже справжнє виховання має спиратись на характер нації і всі її психічні особливості, бо тільки у цьому напрямі дитина знайде найвідповідніший ґрунт для освіти і виховання. Оскільки школа має творитися на законах людської природи, вона повинна бути природничою. Маючи завданням забезпечення волі дитини шляхом вільного розвитку природних здібностей, школа мусить стати вільною. А, крім цього, забезпечуючи дітям реальні знання та вміння, корисні у реальному житті, вона покликана бути реалістичною. І саме в таких умовах школа здатна досягнути загальнолюдської ідеї виховання – «дати громадянству найліпшу не попсовану людину» [9, 3 – 7]. Ґрунтом, на якому має будуватися виховання, називав природу та її вимоги. А тому був переконаний, що воно обов'язково має враховувати національні властивості кожного народу та бути позбавленим будь-якого примусу.

Виховний ідеал людини нового суспільства, на думку Я. Чепіги, повинен втілювати характеристики корисного, працьовитого, активного члена. «Призначення людини – не нудитись світом, а наповняти його діяльністю, набуванням добра і людських цінностей». І саме такий тип особистості здатна витворити нова школа, «збудована на принципі труда, постійній і гармонійній праці тіла і духа, трудова вільна школа» – «...школа радости, свободи і творчости...», школа, яка повинна змінити свою структуру відповідно до нових цінностей, та стати трудовою общиною, що будується на принципі «освіта в праці і через працю» та функціонує відповідно до принципів соціального життя і соціально-етичної справедливості.

Перед освітніми закладами Я. Чепіга ставив завдання формування членів громади, здатних працювати для громади, щоб і собі одержувати частину того добра, яке може бути йому запропоноване громадським життям. «Соціальна справедливість вимагає, щоб кожний член громади не тільки платив за добро й придоби, які одержує від громади, але щоб його вся праця, котру він віддає в загальну суму громадського колективного витвору, поверталася йому відповідна цій частині вкладеної ним праці

цілком повно» [8, 81 – 85]. Враховуючи названі характеристики трудової школи, Я. Чепіга підсумував мету її діяльності: виховувати не ремісника, не професійного робітника, а «громадянина – творця своєї власної долі...», виховувати людей з сильною волею, свідомих і творчих в громадському колективі, аби доля громади залежала від їх власної долі [8, 81 – 85].

Висновки. Доба Визвольних змагань – період творення та втілення у життя концепцій національної школи (національно-державної виховної і діяльної школи (С. Русова), національної трудової і вільної школи (Я. Чепіга), розвитку аксіологічно-педагогічних ідей у межах національної парадигми, підґрунтям якої стала ідеологія націоналізму. Аналіз праць І. Огієнка, С. Русової, Я. Чепіги дав змогу виокремити стрижневі ідеї розвитку національної освіти: рідна школа, рідна мова, гуманізм, громадянськість, патріотизм, релігійність, моральність, самодіяльність, свобода педагогічної діяльності і свобода виховання. Мету виховання у цей період окреслювали як формування нового типу людей – ініціативних, активних, рішучих, впевнених у своїх силах, працелюбних, морально й інтелектуально розвинених, готових до самореалізації в особистісному, родинному, громадянському та державному житті. Відтак його зміст визначався морально-релігійними, національними, громадянськими, родинними, валео-екологічними цінностями.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження вимагають аксіологічні ідеї радянської доби, що справили вплив на розвиток вітчизняної освіти.

Джерела та література

І. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166 (Міністерство освіти України, 1917 – 2000 рр.), оп. 1, спр. 160 (Матеріали про організацію соціального виховання на Україні (декрети і пояснюючі записки до них, положення, інструкції, доповіді, звіти, виписки з протоколів засідань, листування), лютий – 18 серпня 1919 р.), 179 арк.

II. ЦДАВО України, ф. 3889 (Русова Софія Федорівна (1856 – 1940), 1905 – 1939 рр.), оп. 1, спр. 3 (Рукописи лекцій, промов, бібліографій, 29 серпня 1926 – 1932 рр.), 100 арк.

III. ЦДАВО України, ф. 3889 (Русова Софія Федорівна (1856 – 1940), 1905 – 1939 рр.), оп. 1, спр. 5 (Рукописи праць «Соціальне виховання, його значення в громадському житті», «Практичні поради до виховання дітей», книги «Теорія і практика дошкільного виховання (неповний текст), 6 квітня 1926 р.), 131 арк.

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : підручник / Л.В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.

2. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О.І. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.

3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого гро-

мадянства / І. Огієнко // Історія української школи і педагогіки : [хрестоматія / уклад. : О.О. Любар ; за ред. В.Г. Кременя]. – К. : Знання, 2005. – С. 122 – 136.

4. Русова С. Ідейні підвалини школи / С. Русова // Світло. – 1913. – Кн. 5. – С. 33 – 39.

5. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24 – 27.

6. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – 552 с.

7. Чепіга Я. Завдання моменту / Я. Чепіга // Шлях освіти. – 1997. – № 2. – С. 53 – 54.

8. Чепіга Я. «До трудової вільної школи!» / Я. Чепіга // Вільна українська школа. – 1918 – 1919. – № 8 – 9. – С. 81 – 85.

9. Чепіга Я. Ґрунтовні принципи нормальної школи / Я. Чепіга // Світло. – 1911. – Кн. 1. – С. 3 – 7.

10. Шкільні молитви. На українську мову переклав проф. І. Огієнко. – Тернів : друковано в книгарні Й. Піша, 1921. – 4 с.

References

I. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) (*Central State Archive of supreme bodies of power and management of Ukraine (CSASBP of Ukraine)*), fund 166 (Ministerstvo osvity Ukrainy, 1917 – 2000 rr.), description 1, business 160 (Materialy pro orhanizatsiyu sotsialnoho vykhovannya na Ukraini (dekreti i poynasnyuyuchi zapysky do nykh, polozhennya, instruksii, dopovidi, zvity, vypysky z protokoliv zasidan, lystuvannya), lyuty – 18 serpnya 1919 r.), 179 sheets. [*in Ukrainian*]

II. TsDAVO Ukrainy (*CSASBP of Ukraine*), fund 3889 (Rusova Sofiya Fedorivna (1856 – 1940), 1905 – 1939 rr.), description 1, business 3 (Rukopysy lektsiy, promov, bibliohrafiy, 29 serpnya 1926 – 1932 rr.), 100 sheets. [*in Ukrainian*]

III. TsDAVO Ukrainy (*CSASBP of Ukraine*), fund 3889 (Rusova Sofiya Fedorivna (1856 – 1940), 1905 – 1939 rr.), description 1, business 5 (Rukopysy prats «Sotsialne vykhovannya, yoho znachennya v hromadskomu zhytti», «Praktychni porady do vykhovannya ditey», knyhy «Teoriya i praktyka doshkilnoho vykhovannya (nepovnyy tekst), 6 kvitnya 1926 r.), 131 sheets. [*in Ukrainian*]

1. Artemova L.V. Istoryiya pedahohiky Ukrainy (*The History of Ukrainian pedagogic*), Kyiv, 2006, 424 p. [*in Ukrainian*]

2. Vyshnevskyy O.I. Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrainskoyi pedahohiky (*The theoretical basis of modern Ukrainian pedagogy*), Drohobych, 2003, 528 p. [*in Ukrainian*]

3. Ohienko I. Nauka pro ridnomovni obovyazky. Ridnomovnyy Katekhyzys dlya vchyteliv, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokoho hromadyanstva (*The science of duties knowledge of the native language. Catechism of the native language for teachers, workers of the pen, clergy, lawyers, students and the general*), Istoryiya ukrayinskoyi shkoly i pedahohiky, Kyiv, 2005, pp. 122 – 136. [*in Ukrainian*]

4. Rusova S. Ideyni pidvalyny shkoly (*The ideological foundations of school*), *Svitlo*, 1913, Vol. 5, pp. 33 – 39. [*in Ukrainian*]

5. Sukhomlynska O. Suchasni tsinnosti u vykhovanni: problemy, perspektyvy (*Modern values in education: problems and perspectives*), Shlyakh osvity, 1996, Vol. 1, pp. 24 – 27. [in Ukrainian]

6. Ukrayinska pedahohika v personaliyakh (*Ukrainian pedagogics in personalias*), Kyiv, 2005, Part. 2, 552 p. [in Ukrainian]

7. Chepiha Ya. Zavrannya momentu (*Task to the moment*), Shlyakh osvity, 1997, Vol. 2, pp. 53 – 54. [in Ukrainian]

8. Chepiha Ya. «Do trudovoyi vilnoyi shkoly!» («*To labour free school!*»), Vilna ukrayinska shkola, 1918 – 1919, Vol. 8 – 9, pp. 81 – 85. [in Ukrainian]

9. Chepiha Ya. Gruntovni pryntsypy normalnoyi shkoly (*Basic principles of normal school*), Svitlo, 1911, Vol. 1, pp. 3 – 7. [in Ukrainian]

10. Shkilni molytvy (*School prayers*), Terniv, 1921, 4 p.

Невмержицкая Елена. Аксиологические идеи в педагогической мысли периода Освободительного движения (1917 – 1920). В статье проанализировано педагогическую мысль периода Освободительного движения. Доказано, что взгляды отечественных педагогов (И. Огиенко, С. Русова, Я. Чепига и др.) имели отчетливое национальное направление. Констатировано, что в трудах отечественных педагогов указанного периода прослеживается идея национальной школы, родного языка, гуманизма, воспитания гражданственности, патриотизма, религиозности, нравственности. Выделено содержание воспитания в трудах педагогов указанного периода, который охватывал абсолютные вечные, национальные, гражданские, семейные ценности.

Ключевые слова: аксиологические идеи, воспитание, ценности воспитания, воспитательный идеал, национальная школа, период Освободительного движения.

Nevmerzhytska Olena. Axiological ideas in educational thought during the liberation movement (1917 – 1920). The article analyzes educational thought during the liberation movement. It is proved that the views of local teachers (I. Ogienko, S. Rusova, J. Chepiga et al.) had a clear national bias. It was stated that in the works of national teachers of this period the idea of national schools, mother tongue, humanism, civic education, patriotism, religion, and morality can be traced. Emphasis is laid on educational content in the works of the teachers of this period, which covered the absolute eternal, national, civil, family values.

Key words: axiological ideas, education, values education, educational ideal, national school, during the liberation movement.

Одержано 19.01.2016